

<http://uard.bg>

New Knowledge Journal of Science

Списание за наука „Ново знание“

University of Agribusiness and Rural Development Academic Publishing House
Bulgaria

Академично издателство на Висше училище по агробизнес и развитие на регионите
Пловдив

АСПЕКТИ НА ПРОФЕСИОНАЛНАТА И ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА АДАПТАЦИЯ НА ВОЕННОСЛУЖЕЩИТЕ, ОСВОБОДЕНИ ОТ ВОЕННА СЛУЖБА И НА ЧЛЕНОВЕ НА ТЕХНИТЕ СЕМЕЙСТВА КЪМ НОВИТЕ УСЛОВИЯ НА ЖИЗНЕНА ДЕЙНОСТ

Севдалина Димитрова

Национален военен университет „Васил Левски“ - Велико Търново

Венелин Терзиев

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите

Ключови думи:

социална адаптация
социално включване
психологическа
адаптация
социален мениджмънт

Резюме

Статията представя специфичните аспекти на професионалната и психологическата адаптация на освободените от военна служба, както и на членовете на техните семейства към качествено новите условия на живот. Прави се опит за дефиниране на основните проблеми, които съпътстват този процес и са свързани с проблемите на радикалната промяна, проблемите на липсата на гарантирана заетост, проблемите на запазване на стереотипа на досегашен живот, проблемите с неподготвеност за новите условия, и други. Представени са етапите на подготовка, които преминава военнослужещият, който напуска армията, със своите характерни елементи.

Динамичните промени в средата на сигурност поставят на сериозни изпитания военнослужещите, освободени по една или друга причина от военна служба и членовете на техните семейства. Преминавайки от военния към гражданския социум, в условията на тяхната жизнена дейност настъпват съществени изменения, засягащи различни страни от живота: география на службата и пребиваването, битови условия, съдържание на дейността, социален статус, ниво на претенции към новия живот, перспективи за по-нататъшно развитие, кръг на общуване и други. Това, което прави впечатление е, че в основата на всички тези изменения стоят преди всичко измененията в психологията на личността на конкретния човек, който напуска обичайния за него социум и влиза в непривичен такъв.

Изследванията в тази област не са толкова популярни и това провокира научните ни търсения да разкрием факторите, отразяващи се на психологическото състояние на съвременния български военнослужещ, преминаващ в запас и неговата професионална адаптация, съответстваща

на новите условия за жизнена дейност. Това е и целта на тази статия.

Изследванията в тази насока ни насочват към проявлението на няколко основни групи фактори, предопределящи психологическото състояние на освободения от военна служба военнослужещ. Става дума за: състоянието на икономиката на страната на съвременния етап; готовността на гражданското общество за „приемане“ на преминаващите в запас военнослужещи и на членовете на техните семейства; степента на ангажираност (отношение) на Министерството на отбраната към тази категория; реализираните социални политики по отношение на тази рискова група на пазара на труда от Министерство на труда и социалната политика.

Като следствие от тяхното проявление могат да се дефинират и произтичащите основни проблеми, каквито са:

- проблеми от радикалната промяна на целия начин на живот: преместването на ново място за живеене; влошаването на материалното положение; загубата на жилище и несигурността на

възможността за негово получаване на новото място; проблемите с намирането на работа и необходимостта от подготовка за жизнената дейност в новите условия;

- проблеми от липсата на гарантирана заетост след службата, несъвършенствата на системата за професионална подготовка и преподготовка на военнослужещите от запаса, тяхното устройване на работа; недостатъчната практическа реализация на привилегиите и правата на гражданите, освободени от редовете на Българската армия;

- проблеми от запазването у много кадрови военнослужещи на предишните стереотипи на действия преди и след освобождаване, свързани с очакването на помощ от държавата; навика да се разчита на формализираната социална защита на военната структура;

- проблеми от неподготвеността за действия в условията на новата икономическа ситуация в страната, загубата на квалификация от членовете на семействата на военнослужещите; устойчиво негативният имидж на освободените от военна служба военнослужещи в общественото мнение на сътрудниците на гражданските организации;

- проблеми от откритото игнориране от органите на военното управление на различни нива (с изключение на военните окръжия) на потребностите на освободените от военна служба военнослужещи; нежеланието на Министерството на отбраната да участва в решаването на техните проблеми след уволняване от военна служба и други.

Анализът показва, че за значителна част от военнослужещите и за членовете на техните семейства освобождаването от армията довежда до крах на много надежди, до загуба на перспектива в живота и развитието. Хората, които от млади години са посветили себе си на нелеката военна служба, като правило, трудно се адаптират към новите условия. Социално-психологическата адаптация става за тях сложен процес. Появява се необходимостта да се усвоят нови социални роли, да се сформира нова идентичност, която да позволи адекватното самовъзприемане, обкръжение, придобиване на нова професия. Още повече, че трудностите съпътстват освободените от военна служба военнослужещи през целия процес на социална адаптация. На тях им е трудно да се ориентират в света на гражданските професии и източниците на информация, да съпоставят своите възможности с изискванията на различните видове труд, да търсят свободни работни места и да сключват трудови договори / създаване на подходящи трудови правоотношения/.

В резултат на всичко това хората, способни да внесат достоен принос в реструктурирането на обществото, се оказват социално незащитена категория и съставляват група на риска. Изследванията са показателни, че сериозни

трудности с избора на гражданска професия изпитват до 70 % от военнослужещите от запаса /по данни на АЗ/. Много от тях до година и повече остават без работа. Освен намирането на работа за пълноценно влизане на освободените от служба военнослужещи в света на цивилния живот, е необходима голяма и сложна работа над самите тях: на тях им е нужно в много отношения да променят представата за себе си, за своя вътрешен свят и света около тях, да придобият нови стратегии и тактики на поведение /нов поведенчески модел/.

На освободените от военна служба, както на никоя друга категория граждани, е необходима грамотна професионална консултанционна помощ по всички въпроси, свързани с търсенето на работа /трудова посредничество/, преминаването на преподготовка /професионална преквалификация/, адаптация към пазара на труда и новото работно място. За съжаление такъв род подготовка не се провежда днес нито във военните формирования, нито във военните окръжия по местоживееене, нито пък държавните социални служби предлагат адекватни програми и мерки в тази посока.

За целите на разработката и реализацията на такива проекти в рамките на Програмата за социална адаптация на военнослужещите са използвани общите и частните технологии на социална адаптация на военнослужещи в запас и на членовете на техните семейства. Към тях се отнасят технологиите на професионална ориентация, психологическа рехабилитация, социално-психологическа рехабилитация, социално-педагогическа адаптация, привличане към дребното предприемачество, подкрепа на дребното предприемачество, намиране на работа, преподготовка и мониторинг.

Основните направления на психологическата подкрепа са: психологическото консултиране, психокорекцията, професионалната ориентацията и психотерапията, прилагайки широк методически набор и отчитайки уникалността на личността, на нейните проблеми в контекста на жизнената ситуация; на психологическото съпровождане на предприемаческата дейност на военнослужещите от запаса, ръководителите и сътрудниците на предприятията от малкия и средния бизнес. Психолозите провеждат психодиагностика, индивидуално психологическо консултиране и психотерапия, групова психотерапия, професионално консултиране и професионален психологически подбор, социално-психологически тренинги с различна насоченост, първична медицинска диагностика.

Натрупаният опит, апробираните различни консултанционни методики, събраната обширна статистика в хода на реализацията на Програмата „Социална адаптация“, позволява да се обобщят основните резултати от психологическата диагностика на социалните проблеми на

военнослужещите, освободени от военна служба. На тази основа става възможно да се определят моментите, които преобладават в структурата на психологическите проблеми на военнослужещите, преминали в запас и на членовете на техните семейства. По-конкретно, това са: професионалната ориентация и търсенето на работа, нежеланието да се поеме отговорност за своята жизнена ситуация, частичната психическа дезадаптация, семейните конфликти, слабото развитие на комуникативните навици, злоупотребата с алкохол, различните зависимости, адаптационните невротични реакции и неврози.

Изучаването на психологическите проблеми на изследваната категория военнослужещи и на членовете на техните семейства показва, че фактът освобождаване на член на семейството от военна служба е болезнен момент и за всички негови членове. У членовете на семействата, основните причини за стресови състояния са: липса на работа за съпрузите, липса на жилище, алкохолизиране на един от съпрузите, материални трудности, проблеми във възпитанието на децата, разводи на съпрузите, липса на приятели, на връзки. Като следствие от тези проблеми на първо място сред психологическите отклонения са апатиите, депресиите, страховете, неврозите както при децата, така и при възрастните. Познаването на тези проблеми позволява да се определи съдържанието на необходимата социално-психологическа подкрепа на военнослужещите, преминали в запас.

Освен това, важна страна на работата в областта на психологическата подкрепа, е прецизният анализ на целия предишен опит и личностните качества на офицера от запаса, максимално възможното им отчитане при подбора на подходяща работа или профил на преподготовка. Внимание е отделено на следните характеристики на освободения от военна служба военнослужещ: ниво на образованието, профил на професионалната подготовка, степен на съответствие на образованието и изискванията на гражданската дейност, характеристики на професионалните качества, възрастови характеристики.

Особена група на военнослужещи, освободени от военна служба, съставляват участниците в мироопазващи или специални мисии. Те обикновено имат изразени прояви на посттравматични стресови разстройства. Най-често срещаните са: повтарящи се ярки сънища и нощни кошмари на бойните ситуации, натрапчиви спомени за психотравмиращи събития, съпровождащи се от тежки преживявания, внезапни преживявания, „връщащи“ към психотравмиращата ситуация, повишена раздразнителност, безпричинни изблици на гняв. Много от тези хора изгубват интерес към обществения живот. Те проявяват слаба активност

при решаването на собствените си жизнено важни проблеми. Нерядко при тях се наблюдава загуба на способността да съпреживяват и на потребността от душевна близост с други хора, в това число и в семейния живот. Жизненият опит на тези хора е уникален и рязко се отличава от опита на хората, които не са участвали в подобни мисии. Спомените, общото минало, сближават участниците и ги карат да се търсят един друг. Нещо повече, от психологическа помощ се нуждае не само военноинвалидът, но и неговото най-близко обкръжение- родители, жена, деца.

Опитът показва, че тези семейства и досега не се отнасят към категориите на семействата, особено нуждаещи се и изискващи защита и социално-психологическа помощ.

Апробацията на дейността по тези направления позволява да се изготви обобщен модел за работата с бившите военнослужещи и с членовете на техните семейства .

Не по-малко внимание в хода на реализация на Програмата за социална адаптация на военнослужещите, заслужава фактът, че освободените от военна служба военнослужещи, се нуждаят от психологическа подкрепа на всички етапи от тяхното преминаване към гражданска дейност. Реализацията на комплексния подход към тази работа изисква решаването на задачи, свързани със:

- своевременната подготовка за освобождаване от военна служба и преход към гражданска дейност;
- информирането на военнослужещите от запаса за закономерностите на преходния период, за особеностите на пазара на труда и професионалната дейност в граждански условия, за очакваните ги трудности;
- психологическата готовност за смяна на професията и устойчивост в критични ситуации;
- подбора на нова професия, имаща сходство с предишната дейност;
- навиците в прилагане на най-простите методи и начини за намаляване на психическото пренапрежение и стресовото състояние;
- изготвянето на стратегии и тактики на поведение на пазара на труда.

Опитът показва, че най-голям ефект в психологическата адаптация на военнослужещите специалистите постигат там, където системната, планова работа се осъществява с оглед на спецификата на етапите на преминаване на военнослужещи в запас и на членовете на техните семейства към новите условия на гражданския живот. Тази е причината следвайки логиката на нашите изследвания, да насочим вниманието си именно към тези етапи.

Етап на подготовка за освобождаване от военна служба

Рамките на дадения етап съвпадат по време с мероприятията за подготовка и освобождаване на военнослужещия от редовете на армията. Рехабилитационните и адаптационните мероприятия се провеждат в мястото на службата и пребиваването на военнослужещия и на неговото семейство. Основното съдържание на дейността на този етап е подготовката на военнослужещия за бъдещото освобождаване. Тук е важно да се помогне на всеки военнослужещ да осъзнае, че излизането от редовете на армията е закономерен и естествен факт от неговата професионална биография. Важен момент е да се намали вероятната обида, да се запази способността обективно да се оценява ситуацията. Стремещт на специалистите през този етап е към разширяване на информираността на военнослужещите за гражданската дейност, за пазара на труда, за своите професионални възможности. Работата се осъществява по групи на семинари-тренинги, провеждани от психолози и професионални консултанти. Резултат от проведената работа е достигането на необходимото равнище на готовност на подлежащия за освобождаване военнослужещ за смяна на професията. Това позволява да се намали излишното психологическо напрежение и известната агресивност през следващите етапи на адаптация.

Готвещите се за преминаване в запас офицери и техните семейства, остро се нуждаят от информационно-методически и информационни материали по различни въпроси, свързани с тяхното поведение на етапа на прехода към новите условия на живот и дейност.

Етап на професионална подготовка

Психологическата готовност към смяна на професията е състояние на човека, характеризиращо се с равнище на формиране на редица личностни качества, влияещи върху ефективността на професионалната ориентация, а също с наличието на определени знания, навици и умения за професионална дейност. Става дума не толкова за готовност за успешна работа по една или друга нова за човека професия, колкото до готовност за самия процес на преориентиране като специфична дейност, свързана със събиране и анализ на информация за пазара на труда, с изучаване на собствените възможности, с придобиване на необходимите знания и навици за работа и с търсене на оптималното за него работно място.

Целта на психологическата помощ на този етап на работа е определянето на степента на съответствие на индивидуалните качества на военнослужещия на изискванията на бъдещата специалност, осигуряването на правилността на избора на

профил на обучение и учебно заведение. През този период се провеждат психодиагностични изследвания на професионалните интереси и способности, изготвят се конкретни препоръки за целенасоченото развитие на психологическите качества на военнослужещия, явяващи се професионално важни за бъдещата дейност. Не помаловажно е и оказването на помощ в организирането на самостоятелната работа по усвояване и затвърдяване на новите знания, с цел адаптация към процеса на обучение.

Целесъобразно е да се проведе професионално ориентиране, което позволява да не се изразходват напразно време и средства, а да се започне обучение по вече избраната професия. Сред методите и формите на такава професионално ориентираща работа най-голямо разпространение получават:

- специално организираното наблюдение на човека и професионално ориентиращата интерпретация на резултатите от неговата дейност;
  - провеждането на професионално ориентирани консултации (беседи);
  - използването на тестови и други психодиагностични методи за изучаване на интересите, склонностите, способностите, личностните свойства и качества на офицера;
  - прилагането на игрови и тренинг методи и средства за активизиране на професионалния избор;
  - използването на специална апаратура и тренажори за отработване на професионалните навици и изучаване готовността на човека за усвояване на новите професионални действия;
  - разпространяването на информационна литература, на информация за свободните места на регионалния пазар на труда;
  - изучаването на професионалните графични материали за различните специалности, на ресурсите на телекомуникационните мрежи.
- В началния стадий на организацията на психологическата помощ на военнослужещите, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, пред специалистите-психолози се поставя задачата за изпреварване на стандартната грешка от преувеличаване на ролята на тестовите методики в психокорекционната работа, от подмяната на адаптационните мероприятия с диагностични. За да се избегне подобно „изкривяване“ в дейността на консултантите, тяхното внимание е насочено върху: разработването на програми на диагностичните процедури, в които влизат необходимо и достатъчно количество тестове, използвани от специалистите през етапа на първичната помощ; върху обучението на специалистите на методиката на тестиране; върху обработката на тестовия материал с изчислителна техника; върху

обучението на психолозите на съвременни методи за оказване на психологическа помощ.

Важна роля в професионалната ориентация на военнослужещите се отнежда на груповите форми на психологическа работа, каквито са тренинг-семинари, които позволяват да се преодолее и отслаби действието на социалните постановки и стереотипи, пречещи на адаптацията; да се намали присъщата им известна ригидност; да се измени песимистичната представа за самия себе си и околната действителност; да се формира у тях стремеж към активно участие в живота в новите условия.

Такива тренинг-семинари позволяват да се решават и социално-педагогическите задачи, а именно: да се покажат възможните направления на приложение на творческите способности в условията на новия социум; да се потвърди съответствието на професионалните базови навици на потребностите на предстоящата дейност; да се демонстрират собствените възможности за запазване на високия социален статус в цивилния живот; да се посочат сферите на рационално използване на силите и на активност в новите условия и други.

Психологическото съпровождане на процеса на преподавателна е важен компонент на социално-психологическата адаптация на военнослужещите от запаса, тъй като то е насочено към формирането на навици за саморегулиране и управление на собственото поведение, способства за формиране на активността на личността вече на етапа устройване на работа.

Етап на устройване на работа

На този етап помощта за военнослужещия се състои в съвместната, заедно с него, оценка на готовността му за търсене на работа. В хода на търсене на работа е важно да се запази у военнослужещия от запаса настойчивостта и увереността в себе си, особено след няколко отказа за устройване на работа, да се изключат неоправданите преходи от наивен оптимизъм към тотален песимизъм. Той трябва добре да познава своите силни страни и последователно да търси „своята“ работа, но в същото време да бъде готов на временни компромиси при подбора на работа, изхождайки от ситуацията на пазара на труда. Специалистите психолози обясняват, че търсенето на работа, също е работа, запознават военнослужещите със съществуващите технологии за ефективно търсене и ефективно намиране на работа.

Етап на усвояване на новата дейност

На този етап е необходимо да се покаже на военнослужещия, че със самия факт на намирането на работа, проблемите за влизане в цивилната сфера все още не са приключили. Пред него

предстои продължителен и противоречив процес на усвояване на новите задължения и новата система от взаимоотношения в гражданския социум, който е устроен съвсем не така, както военния. Преминаването към нова система на взаимоотношения е трудно винаги, но особено - в зряла възраст. Военнослужещите следва да са готови за сериозни трудности по този път, често съпроводени с промяна на редица свои навици и строг самоконтрол.

През този период психолозите и специалистите по професионално ориентиране помагат на военнослужещите от запаса правилно да построят отношенията си с колегите и ръководството, да избират маниер на поведение и общуване с околните, да преодоляват трудности, възникващи при усвояване на новата професия, да не падат духом при неуспешен старт. Ролята им е да помагат да се разбере, че в условията на пазарни отношения готовността за смяна на работното място трябва да бъде практически постоянна.

Основните цели /за оценка/ са:

- оценка на социалното самочувствие на военнослужещите, участващи в бойните действия;
- посочване на кръга от проблеми, с които се сблъскват военнослужещите след извеждане от Въоръжените сили (социални, психологически, битови и т.н.);
- анализ на зависимостта и удовлетвореността на военнослужещите от своя социален статус, от общественото мнение, и др.;
- оценка на степента на посттравматичните стресови разстройства, получени в резултат на участие във военни мисии;
- прогнозиране на основните направления на работа с тях по психологическа, а често и по медико-психологическа рехабилитация и социална адаптация.

Целта на подобен проект е създаването на комплексна система за медицинска, психологическа и социална рехабилитация на военнослужещите, преминали в запас. С тяхно участие, за да се постигне възстановяване на психическото равновесие и на комплекса психически реакции на участниците във военни действия, адекватни на изискванията на обкръжаващата ги среда, се създава система от рехабилитационни мероприятия, която включва:

- психодиагностика на актуалните психически състояния;
- възстановяване на психическата дейност;
- възстановяване на индивидуално-психологическите характеристики;
- укрепване на психическите реакции и на психологическите характеристики на личността в пределите на нормата;

▪ привличане на личността в системата от социални отношения, развитие на социалната активност.

В хода на практическата работа по психодиагностиката и оказването на психологична помощ едно от обстоятелствата, предизвикващи затруднения в реализацията на целта и задачите на проекта, се явява липсата у много военнослужещи на осъзнаване на необходимостта от получаване на психологическа помощ. Причината най-често е поради страх да получат психиатрична диагноза, тъй като при много от тях психологическата помощ е асоциирана с психиатрия и психиатрично лечение. Във връзка с това обстоятелство е целесъобразно реализирането на мероприятия по разясняването на същността и природата на психологическите последици от военни действия, техния закономерен характер на етапа на последваща адаптация, а също на характера и съдържанието на възможната психологична помощ.

По такъв начин, като важни резултати, изискващи съществена корекция на по-нататъшната работа по социалната адаптация на военнослужещите, участващи във военни действия, са направени изводи за това, че посттравматичните явления се развиват вече след връщането на човека към обичайните условия на жизнена дейност след пребиваване в екстремална обстановка. Именно на този етап често протича допълнително психотравмиране и вече обичайните, така наричани нормални условия на мирния живот, за много участници в бойните действия, те стават източник на стрес и негативни психически изменения.

Обяснението на дадения феномен следва да се търси в особеностите на социалната среда, с която се сблъсква военнослужещият от запаса, особено, ако е участвал във военни действия, на етапа на неговата социална адаптация. Именно социалната среда става основен фактор за успешна рехабилитация или обратно.

Човекът със своето военно минало, с опита на преживяванията, излизайки извън пределите на обикновения човешки опит, след връщане към цивилния живот остава на четири очи със своите проблеми. Естественото човешко желание да споделя едни или други преживявания с някого, потребността от емпатия, остават нереализирани, тъй като според неговото субективно мнение тези преживявания от никого не могат да бъдат възприети и разбрани правилно и в пълна степен.

Изключването на военнослужещия, преминал в запас, от системата на социалните връзки със своята среда, тоест разрушаването на състава на създадената група, на тези отношения, които са се развили там, в екстремална обстановка, когато тези отношения значат за човека много повече, отколкото всички останали ценности на този живот, придобива психогенен характер и в комплекс с

останалите фактори, води до социална и психическа дезадаптация на личността.

Усещането за безсмисленост и безполезнаост на всичко, което преживява през периода на военната служба, на войната, в бойна обстановка, чувството за вина, че е оцелял, са фактор, който е обусловен от общественото мнение и отношението на обществото към целите, задачите и равностметката на дадения конкретен въоръжен конфликт.

Ситуацията в семейството, когато най-близките хора често сами са субекти на травматичен стрес и се нуждаят от психологическа помощ и рехабилитация, очакването в продължение на дълго време на най-страшното, което може да се случи с любимия човек по време на война, напълно естествено предизвикват определени негативни психически изменения.

.Реализацията на комплексния модел за социална адаптация на военнослужещи, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, се осъществява по различни направления, едно от които се явява тяхната преквалификация в конкретни, изисквани от региона на пребиваване, професии. Това направление става доминиращо в системата за тяхната социална адаптации в Българската армия.

А това означава, че военнослужещият може да премине обучение по граждански специалности:

- по време на военната служба, преди преминаване в запас или оставка;
- преди освобождаването от военна служба - при преподавателство в специализиран учебен център;
- няколко години преди освобождаването - при заочно или дистанционно обучение в университет;
- след освобождаване от военна служба и преместване на постоянно местожителство, преди устройването на работа;
- след устройване на работа в предприятие по неговото професионално направление, в отраслови и други професионални учебни центрове или на работното място.

За реализация на образователните програми за преподавателство и повишаване на квалификацията на военнослужещи, преминали в запас и на членовете на техните семейства, следва да се разработват специални курсове, да се прилагат модулни програми, създават се специализирани учебни центрове и други. Процесът на преподавателство на освободените от военна служба военнослужещи непрекъснато се усъвършенства в съответствие с изискванията на БА.

В заключение, като цяло изследваното направление на дейност може да се оцени като съществено, значимо, важно, обаче не приоритетно в системата за социална адаптация на бившите военнослужещи и на членовете на техните семейства. Изучаването на опита на работа в това направление, а също опитът на други страни

показва, че преквалификацията е важен, но само един от елементите на процеса на адаптация, че получаването от уволняваните военнослужещи на нова специалност не решава всички техни проблеми. Освен това, даже създадената към днешно време система за тяхната подготовка не е освободена от съществени недостатъци.

Главният недостатък на такъв подход се състои в това, че тук не е реализирано изискването на известния дидактически принцип- за индивидуален и групов подход в обучението. Този подход не предполага различия в професионалната подготовка на бившия вече военен лекар, на военния финансист, на военния преподавател по обществено-хуманитарни дисциплини и някои други категории от офицерите, на които подготовката от такъв тип е, като правило, излишна.

Освен това вече съществуващият анализ показва, че интересът на всяко гражданско учебно заведение към въпросите на подготовката на военнослужещите, освободени от военна служба, се състои, преди всичко, в привличането на средства за организацията на подготовката на всякакви категории от населението. Проблемите на адаптацията на хората към новите условия на живот, тяхното устройване на работа с максимална полза за развитието на региона, не се отнасят до учебните заведения, защото тези функции не са присъщи на последните.

Следователно познаването на психологическите и професионалните аспекти на адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, без да имаме амбицията, че са изложени в пълнота, е в основата на създаването на методика за социална адаптация, отразяващи изследваните в настоящата статия аспекти и постигането на житейски баланс за

изследваната категория, съобразно новите условия на житейска дейност.

Литература:

1. Венелин Терзиев, Севдалина Димитрова, Теорията на институционализма и българската армия като базова социална институция на съвременното общество, „VII Международная научная конференция „Инновации в технологиях и образовании“ (КузГТУ), Belovo, Russia, 2014.
2. Venelin Terziev, Sevdalina Dimitrova (2014), Social adaptation as a Social Process in the Adaptation of the Military, Enterprise and Competitive Environment, Mendel University in Brno, International Conference Brno, Czech Republic.
3. Venelin Terziev, Sevdalina Dimitrova, A New View on Social Adaptation of the Military, Discharged from Military Service, International Scientific Conference „Economics and Management- 2014 (ICEM-2014), Riga, Latvia.
4. Севдалина Димитрова, Венелин Терзиев, Новые тенденции в управлении человеческих ресурсов в организации, Международная научно-практическая конференция „Теория и практика науки третьего тысячелетия“, 2014, Уфа, Россия.
5. Venelin Terziev, Sevdalina Dimitrova, An Attempt at Theoretical Study of the Implementation of a Working Model of Social Adaptation of Servicemen Released from the Army, 12th International Conference Information Technologies and Management 2014, Information Systems Management Institute, Riga, Latvia.
6. Venelin Terziev, Sevdalina Dimitrova, Implementation of a Working Model for the Process of Social Adaptation of Former Military Personnel and their Families, 12th International Conference Information Technologies and Management 2014, Information Systems Management Institute, Riga, Latvia.